

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש"א, פר' שלח תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

חיוב לצאת ידי שמים לבחור לפני גיל עשרים

תשובה

גיל העונש וחיוב חטאת

(כז) 'ונשיהם ובניהם וטפם וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה'.

לפי זה נשאלת שאלה מדוע אדם מתחת לגיל עשרים חייב להביא קרבן חטאת על אף שחיוב קרבן חטאת בא רק כאשר אדם שוגג בעבירה שבזדון הוא חייב כרת (כריתות כה). בידי שמים. מתרץ על כך החכם צבי (סימן מט) שאין תלות הכרחית בין חיוב כרת לחיוב חטאת. התורה לא נתנה טעם לחיוב החטאת בשגגה כתלוי בחיוב הכרת, אלא שלמדנו זאת מהיקש 'תורה אחת תהיה לכם לעושה בשגגה' (במדבר טו כט), שכשם שבעבודה זרה שזדונה בכרת חייבים על שגגתה חטאת, כך בכל העבירות שזדונן כרת חייבים על שגגתן חטאת. לכן, נער בן שלוש-עשרה עד גיל עשרים אע"פ שאינו חייב כרת אפילו בעבודה זרה עצמה, בכל זאת הוא חייב חטאת, שכן חטאת

מובא בגמרא (שבת פט:) שלעתיד לבוא יצחק אבינו ילמד זכות על עם ישראל. הוא יטען ששנותיו של אדם הן שבעים שנה, ומתוכן יש להוריד עשרים שנים ראשונות שאין נענשים עליהן. מן החמישים שנותרו יש להפחית חצי עבור הלילות, כך שנותרו עשרים וחמש. מאלה יש להוריד שתיים-עשרה וחצי שבהן אדם מתפלל, אוכל ועוסק בצרכיו האחרים, כך שלמעשה נותרו רק שתיים-עשרה וחצי שנים שעליהן יש להעניש. ומתוך דבריו של יצחק אבינו אנו למדים שאין נענשים על עבירות שעד גיל עשרים. וכן מבואר בירושלמי (ביכורים פ"ק ב הלכה א) כדבר פשוט

ש'עשרים שנה אין בית דין של מעלה עונשים וכורתים'.

רש"י (ד"ה דל עשרין) מביא שהמקור לפיו אין עונשין על עשרים השנים הראשונות נלמד מדור המדבר, שם הקדוש ברוך הוא העניש רק מגיל עשרים ומעלה, כפי שכתוב (במדבר יד כט) 'במדבר הזה יפלו פגריכם וגו' מבן עשרים שנה ומעלה אשר הלינותם עלי'.

וכתב הרמב"ם (פירוש המשנה סנהדרין פרק ז משנה ד) שנאמר לנו בקבלה שאין הקדוש ברוך הוא מעניש בכרת אלא אחר עשרים שנה. על מה

שנאמר במשנה מסכת אבות (פרק ה משנה כא) 'בן עשרים לרדוף', מפרש הרע"ב שבית דין של מעלה מענישים מגיל עשרים ומעלה. התוספות יום טוב (שם) מוסיף שכך מצאנו במתי מדבר, שלא נענשו הצעירים מגיל עשרים.

מעין זאת, מובא במדרש (במדבר רבה יח ד) מפי רבי ברכיה כמה קשה המחלוקת: בעוד שבית דין של מעלה אינם מענישים אלא מגיל עשרים ובית דין של מטה מגיל שלוש-עשרה, הרי שבמחלוקת קורח אפילו תינוקות בני יומם נענשו ונבלעו בשאול תחתית, כפי שנאמר (במדבר טז

'לצאת ידי שמים' - ספק תשלום בנשיעת אוטובוס

ראובן, בחור ישיבה בן חמש-עשרה וחצי, נתקע באוטובוס ללא רב-קו וביקש משמעון חברו לשלם עבורו. שמעון ניסה לתקף את הכרטיס שלו פעם נוספת עבור ראובן, אך מאחר שהתיקוף היה סמוך לתיקוף שכבר ביצע עבור עצמו, המכשיר לא אפשר זאת. לאחר זמן מה שמעון ניסה לתקף פעם נוספת, וכאן נחלקו הדעות, לטענת שמעון התיקוף הנוסף הצליח, אך ראובן מסתפק בדבר ואינו יודע אם שמעון הצליח לתקף עבורו.

בית הדין קבע כי זהו מקרה של 'איני יודע אם נתחייבתי' המבואר בשולחן ערוך (חושן משפט סימן עה סעיף ט), בו פטור הנתבע בדיני אדם, אך אם בא לצאת ידי שמים, חייב לשלם.

ראובן, שהוא בחור ירא שמים וחרד לדבר ה', שמע בשיעור בישיבה שאין בית דין של מעלה מעניש את האדם עד גיל עשרים, ולכן הוא מסתפק האם חלה עליו החובה לצאת ידי שמים, או שמא כשם שאין עונשין למעלה את מי שפחות מגיל עשרים, כך גם אין חובה לצאת ידי שמים לפני גיל זה.

'חייב בדיני שמים' - עיכוב אופניים להשכרה

שאלה דומה הייתה בנפתלי, גם הוא בחור. נפתלי נטל אופניים חשמליות של גבריאל שעמדו להשכרה, ועיכבו בביתו במשך שלושה ימים ללא רשות. במהלך אותם ימים, גבריאל לא יכול היה להשכיר את האופניים, למרות שהיה ביקוש רב בשל תקופת בין הזמנים, וכך נמנע ממנו רווח משמעותי.

הסיפור הובא בפני בית הדין, שקבע שדינו כ'מבטל כיסו של חברו', וההלכה היא שאינו אלא גרמא בנזקין, ולכן הוא פטור בדיני אדם אך חייב בדיני שמים.

גם כאן ביקש נפתלי לברר, מה החיוב שמוטל עליו כלפי שמיא, והאם העובדה שבית דין של מעלה אינו מעניש את האדם עד גיל עשרים פוטרת אותו גם מתשלומים, או שיש לו חיוב לשלם.

לעתיד לבוא יצחק אבינו ילמד זכות על עם ישראל. הוא יטען ששנותיו של אדם הן שבעים שנה, ומתוכן יש להוריד עשרים שנים ראשונות שאין נענשים עליהן. מן החמישים שנותרו יש להפחית חצי עבור הלילות, כך שנותרו עשרים וחמש. מאלה יש להוריד שתיים-עשרה וחצי שבהן אדם מתפלל, אוכל ועוסק בצרכיו האחרים, כך שלמעשה נותרו רק שתיים-עשרה וחצי שנים שעליהן יש להעניש

מפורשת בתורה ואינה נלמדת מחיוב כרת. וכך גם בשאר עבירות שאנו למדים מעבודה זרה, אין תלות בין שני החיובים.

החוות יאיר (סימן קסו) כמה חילוקים אפשריים: בין דינא רבה (עונש חמור) לדינא זוטא (עונש קל), כאשר עד גיל עשרים עונשים בדינא זוטא בלבד. בין עונש בעולם הזה לעונש בעולם הבא. בין חטאים שבין אדם למקום לחטאים שבין אדם לחברו, אך כתב שמדברי המדרשים (בראשית רבה נח א, במדבר רבה יח ד, שהביאם רש"י בראשית כג א, במדבר טז כז) אין נראה

כחילוקים אלו. ושוב כתב בחוות יאיר שעל פי מה שהשיב מחותנו ידידו ורעו רבי דוד אופנהיים רבה של ניקלשבורג (ומחבר שו"ת נשאל דוד ועוד), אכן אינו חייב בכרת עד גיל עשרים, ועכ"פ זו היא גזירת הכתוב ללא טעם, שאדם מתחת לגיל עשרים חייב בקרבן חטאת אף שאין זדונו כרת, וזה יוצא מהכלל לפיו כל שאין זדונו כרת אין שגגתו חטאת. אך בדעת עצמו כתב שקטן עד גיל עשרים חייב בכל העונשים, וכפי שיתבאר לקמן. ואולם האבני נזר (חו"מ סימן קכו) הציע הסבר המבוסס על כתבי האר"י. לדבריו, אדם מושגח על ידי הקדוש ברוך הוא בכל רגע, ואם תוסר השגחה

גם הנודע ביהודה, בתשובה לרב יוזל מורה הוראה מקהילת שיטנ-האפן (הסמוכה לפראג), בעניין תינוק שנולד בחודש שמיני ומת ושכחו למולו לפני קבורתו, שנשאל אם יש לפתוח את הקבר כדי למולו או שיש לחוש לחרדת הדין, השיב בין הדברים שלא מסתבר שלא יהיה שום עונש שמים על האדם לפני גיל עשרים, שאם כן היה העולם הפקר, ואדם היה יכול לרצוח את רעהו כשאין עדים ולעשות כל תועבות ה'

זו אפילו לרגע אחד, הוא נחשף לפגעים רעים ולדינים שעלולים להכריתו. לכן, בחטא שעונשו כרת, גם אם אין עונשין את האדם עד גיל עשרים, בכל זאת הוא מסתלק מהשגחת ה' וממילא נכרת. על פי זה, הוא נחשב בכלל מי שזדונו כרת, ולכן חייב להביא חטאת על שגגתו.

הטעם שפחות מבן עשרים אינו נענש

בטעם הדבר מדוע אין בית דין של מעלה מעניש לפני גיל עשרים, מסביר הרשב"א (שו"ת חלק ו סימן קעט) שהסיבה היא שאדם אינו מגיע לשלמות דעתו עד הגיעו לגיל עשרים שנה. במהלך דיון על מצות ייבום, מעלה הגמרא (קידושין לה:) שאלה מדוע נדרש פסוק מיוחד לאסור איסורי חיתון בייבום, והרי אין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת. מקשה על כך המהר"ל מפראג בספרו 'נצח ישראל': הרי עד גיל עשרים אין עונשין מלמעלה, ולכן אין לקטן עונש כרת, נמצא שאכן נדרש פסוק מיוחד לאסור ייבום במקרה של פחות מבן עשרים.

מיישב המהר"ם שיק (מצוות, מצוה רז) את הקושיא שהסיבה העיקרית לכך שאין מענישים עד גיל עשרים היא משום שעד גיל זה אין לאדם דעת צלולה דיה לעמוד נגד היצר המעוות אותו, ולכן חס עליו הקב"ה. אולם העבירה עצמה נותרת חמורה, ונחשבת כלא תעשה שיש בו כרת. במיוחד אם עושה זאת כדי לקיים מצוות ייבום, והתורה אמורה להתיר זאת משום שעשה דוחה לא תעשה, עדיין הלא תעשה נחשב חמור שיש בו כרת, ולכן מקשה הגמרא מניין שעשה ידחה לא תעשה חמור כזה.

בשו"ת לחמי תודה (למהר"י באסאן, סימן ה) כתב שגר שנתגייר, שהוא כקטן שנולד, נותנים לו עשרים שנה מעת שהתגייר עד שמענישים אותו בבית דין של מעלה. כך גם במלך שמוחלים לו על כל עוונותיו בשעה שהוכתר למלך. וכן בחתן

שמוחלים לו על עוונותיו, פטור מעונש בבית דין של מעלה למשך עשרים שנה ממועד חתונתו.

המשנה הלכות (חלק י סימן רד) בתשובה אל הרה"ק מליבאוויטש זיע"א כתב לבאר את דברי הלחמי תודה, על פי ההלכה (סימן רלה סעיף יד) שכן פחות מגיל עשרים שמכר קרקעות של אביו יכול לחזור ולהוציאן מיד הלקוחות, אך משהגיע לגיל עשרים ולא מחה, אינו יכול למחות יותר, אפילו אם היה קטן כשמכר. הסיבה לכך היא שעד גיל עשרים עדיין חסר לו בדעת ואין דעתו שלמה, ולכן אין ממכרו מכר. בדומה לכך, אף שבידי אדם הוא בר עונשין מגיל שלוש-עשרה,

בעונשי שמים אין מענישים אלא את מי שהגיע לדעה שלמה, וזה מתרחש רק בגיל עשרים. וסיים שם כי אולי זו הסיבה שאמרו 'בן עשרים לרדוף' אחר המצוות, כי אז דעתו שלמה והוא נענש גם מן השמים. על פי זה, גם לגבי גר יש לומר שעד גיל עשרים (מיום גרותו) לא הבין את כל חומר המצוות, ולכן דינו כמי שלא נשלמה דעתו. וכמו כן גם במלך או חתן, מאחר שנשגחה מצבם מצד לצד, שוב אינם חוזרים ליישוב דעתם במצבם החדש עד עשרים שנה.

חיוב לצאת ידי שמים מגיל שלש עשרה

אכן, לגבי חיוב תשלומים בדבר שאדם חייב בו לצאת ידי שמים, דהיינו במקרה של גרמא (נזק עקיף), וכן במודה בקנס או בדברים לא שכיחים, או בכאלה שאין בהם חסרון כיס שבית דין אינו דן בהם, ואפילו בארבעה שומרים במקרים שהם פטורים מפשיעה, אף שאינם חייבים בדיני אדם, בדיני שמים הם חייבים לשלם, הסתפק החוות יאיר (סימן קסו) מה יהיה הדין באדם שטרם הגיע לגיל עשרים אם גם הוא חייב לשלם, ומסקנתו שנראה שבכל הדברים המפורשים בתורה, קלות וחמורות, וכן בכל הגזרות והתקנות שתקינו חכמים, הנכללים במצוות לא תעשה של 'לא תסור' (דברים יז

יא), בוודאי שבית דין של מעלה ושל מטה שווים ומענישים מגיל שלוש-

עשרה. רק בדבר שלא מפורש בו כלל אזהרה או מצוה אלא שיש ללמדו מסברא כי רע ומר הוא, על זה נאמר שאין בית דין של מעלה מענישים עד גיל עשרים. ומבואר ממסקנתו שקטן חייב לשלם כאשר מתחייב מדיני שמים, ואין לזה קשר למה שאמרו שאין בית דין של מעלה מענישים אותו.

וכעין דבריו כתב גם החתם סופר (יורה דעה חלק ב סימן קנה) שהעניין שאין עונשים למעלה לפני גיל עשרים אינו מופיע בתלמוד אלא רק בדרוש אגדה, ואין לסמוך על זה. האמת היא, לדעתו, שמשנעשו בני

מצווה בשנים ובסימנים, הם מתחייבים בכל חיובי התורה, הן בבית דין של מעלה והן בבית דין של מטה. וכתב: לפי עניות דעתי כי לא נאמרו שיעורים הללו במדרשות שבני עשרים נעשו בני עונשים למעלה, אלא בעונשים על חטאים המיוחדים לשעה כגון עונשי דור המדבר, וכן בשרה נאמר בת עשרים כבת ז' בלא חטא התם קודם מתן תורה הוה והכל אצלה כמצות שכליות, ועל זה נאמרו שיעורים הללו, אבל עונשי התורה אין שום חלוק וכן י"ג שהביא שתי שערות שוה לכל עונשים שבתורה ואין צריך לפניהם.

וכן כתב בחכם צבי (סימן מט) שאין ללמוד מדברי אגדה, והביא ראיות שבוודאי נענשים גם קודם גיל עשרים, וכתב: דנקוט מיהא דאינו כלל גמור דלא מיענש פחות מבן עשרים. ועוד כתב לחלק כעין דברי החוות יאיר והחתם סופר בין עונש הקבוע בתורה לחטא קבוע, ובין עונש מיוחד על מעשה מיוחד, וכגון בחטא המרגלים שלא נענשים בהם בפחות מגיל עשרים.

גם הנודע ביהודה (תנינא יורה דעה סימן קסד), בתשובה לרב יוזל מורה הוראה מקהילת שיטנ-האפן (הסמוכה לפראג), בעניין תינוק שנולד בחודש שמיני ומת ושכחו למולו לפני קבורתו, שנשאל אם יש לפתוח את הקבר כדי למולו או שיש לחוש לחרדת הדין, השיב בין הדברים שלא מסתבר שלא יהיה שום עונש שמים על האדם לפני גיל עשרים, שאם כן היה העולם הפקר, ואדם היה יכול לרצוח את רעהו כשאין עדים ולעשות כל תועבות ה'. לכן, על כרחנו לומר שבעולם הזה אין הקב"ה מעניש אדם בחייו לפני גיל עשרים, אבל לאחר מיתה כל מעשי האדם, מהרגע שהגיע לכלל דעת, אפילו לעונת הפעוטות, כשכבר יודע שמדובר בעבירה, על כל אלה עליו לשאת בתוצאות כפי מעשיו. והוסיף וכתב כי לא קשה על כך ממה שאמרו בגמרא שיצחק אמר 'דל עשרים דלא מענשת עליהו', היות שלעתידי לבוא הקב"ה לא יתווכח עם המתים אלא רק עם החיים. ובנוגע לשאלה עצמה, כתב שאף שאין עונש מלא, בכל זאת קבלת שכר על המצוות ודאי קיימת, ואם יש עבירות שעשה, הרי הן מונעות את הטוב ממנו ומקטינות את שכרו. לכן, גם בקטן שלא הגיע לגיל עשרים יש חרדת הדין. אך מכיון שבתנינוק אין דעת כלל, לא שייך בו שום עונש ובוודאי לא שייכת בו חרדת הדין.

ובתשובה נוספת לרב יוזל הנזכר כתב הנודע ביהודה (תנינא אורח חיים סימן ח) אודות מה שנשאל שמה יש דין קדימה באמירת קדיש למי שמבקש לומר על מבוגר שנפטר על פני מי שבקש לומר על בחור שלא הגיע לגיל עונשים, והשיב שאין לומר כן, שאם כן אדם שיפטר בן פחות מבן עשרים לא יתנו לילדיו לומר קדיש וזה לא שמענו מעולם. וגם אם כן קטן החוטא לא יתחייב בחטאת שהרי אינו בר עונש כרת.

מכל האמור עולה שבוודאי קיים חיוב לצאת ידי שמים גם על מי שטרם הגיע לגיל עשרים שנה.

